

Sadržaj

uvodnik

Krah kosovskog mita 3
 Piše: *Sonja Biserko*

krah kosovskog mita

Srbija protiv Srbije 5
 Piše: *Ivan Torov*

Pismo ocu 6
 Piše: *Veton Suroi (Koha Ditore)*

Između profesora i palikuća 8
 Piše: *Bojan al Pinto-Brkić*

Dvadeset godina, plus jedan četvrtak 9
 Piše: *Teofil Pančić*

Obračun u Sremčici 10
 Piše: *Velimiri Čurgus Kazimir*

Novi sused na jugu 11
 Piše: *Miroslav Filipović*

Kako steći kućno vaspitanje 13
 Piše: *Bora Čosić*

Vojska (srećom) izvan “događanja naroda” 14
 Piše: *Stipe Sikavica*

srbija, bih i kosovo

Paralela nije moguća 16
 Piše: *Sead Hadžović*

zapadni balkan i eu

Građanska samosvest 18
 Piše: *Obrad Savić*

politička kriza

Strah i nada 20
 Piše: *Nastasja Radović*

Fenomenologija poricanja

Kulturni model koji se reprodukuje 22
 Piše: *Vladimir Petrović*

pravo i pravda

Odlaganje i opstrukcija 23
 Piše: *Bojana Oprijan Ilić*

fenomen savremenog antikomunizma

Racionalizacija političkog poraza 25
 Piše: *Vladimir Gligorov*

Kontinuitet tradicionalne politike 28
 Piše: *Nikola Samarđžić*

Titoisti – marksisti - antikomunisti 30
 Piše: *Todor Kuljić*

istorijske paradigme

Redefinisanje sećanja (1) 32
 Pišu: *Aleksandar Ignjatović i Olga Manojlović Pintar*

“Holocaust goes musical” 34
 Piše: *Mile Lasić*

pismo iz crne gore

Bumerang 40
 Piše: *Igor Perić*

na licu mesta

Kikinda: Čudo već viđeno 42
 Piše: *Gordana Perunović Fijat*

umesto eseja

U pravu si partneru 43
 Piše: *Nenad Daković*

sport i propaganda

6:0 za “Insajder” 44
 Piše: *Ivan Mrđen*

malo poznata istorija

Kadija 45
 Piše: *Olga Zirojević*
 Piše: *Branko Pavlica*

Folksdojčeri – peta kolona u staroj Jugoslaviji 50
 Piše: *Branko Pavlica*

HELSINŠKA POVELJA – glasilo Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, ISSN 1451-6195

Rige od Fere 20, Beograd; tel. 011/3032-408; fax. 2639-437; e-mail: povelja@helsinki.org.yu

Internet izdanje: <http://www.helsinki.org.yu>

Uređivački odbor: Sonja Biserko, Latinka Perović, Seška Stanojlović, Olivera Milosavljević, Izabela Kisić

Glavni urednik: Seška Stanojlović

Ovaj dvobroj Helsinške povelje štampan je zahvaljujući pomoći NORVEŠKOG HELSINŠKOG ODBORA ZA LJUDSKA PRAVA

Redefinisanje sećanja (1)

PIŠU: ALEKSANDAR IGNJATOVIĆ I OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR

OD PRVIH DANA oslobođenja, permanentni su i sistematski zahvati intrpretacije i reinterpretacije Drugog svetskog rata. Kao najznačajni sadržaj kolektivnih identifikacija svih jugoslovenskih društava Drugi svetski rat, odnosno njegova tumačenja, predstavljala su osnovu na kojoj su vršena povlačenja granica društvenih identiteta, uspostavljeni fluidni odnosi između njih i konstruisani partikularni sadržaji poželjnog istorijskog sećanja. Svaka interpretacija nosila je jasan i prepoznatljiv sistem vrednosti koji je učestvovao u permanentnoj aktualizaciji kolektivnog identiteta i određivanju njegovih granica. Mehanika takvog ideološkog označavanja Drugog svetskog rata, koja se neprekidno odvija do danas, podrazumevala je kontrolisane procese preobražavanja sećanja, supstitucije memorije i kolektivnog zaboravljanja. Drugi svetski rat je bio centralni narativ revolucionarnog, socijalnog i nacionalnog preobražaja društva, kako u procesima unifikacije, tako i u procesima socijalne i ekonomske diverzifikacije i, najzad, dekonstrukcije.

Način na koji su obeležavane žrtve rata definisao je različite diskurse društvene integracije. Promene istorijskih paradigmi u načinu predstavljanja i označavanja Drugog svetskog rata bile su sastavni deo proizvodnje moći kojom su savezi elita permanentno definisali politike građenja identiteta, ali i refleksije znatno dubljih procesa dugog trajanja u distinktivnim jugoslovenskim društvima. U fokusu našeg interesa je primer srpskog društva i recentnog određivanja prema pitanju srpskog nacionalnog identiteta.

U načinu isticanja vojničke i civilne žrtve kreirani su sistemi vrednosti i izgrađivano društvo kroz čitav niz manifestacija i komemoracija, kao i kroz materijalnu kulturu. S jedne strane, načini obeležavanja vojničkih žrtava sve vreme postojanja Jugoslavije bili su usmereni na jačanje pozicije države i njenih institucija. Glorifikacijom žrtava palih vojnika afirmisano je novo savezništvo i novi socijalistički sistemi vrednosti, dok je istovremeno, isticanjem martirstva partizanske žrtve položene na „oltar revolucije“ snažena predstava autohtonosti oslobodilačke borbe i upisivanja identiteta u jedan transcendentni okvir socijalizma. Međutim, iako uvek prisutne u javnom prostoru, u procesu afirmacije inventovanog socijalističkog patriotizma, vojničke žrtve Drugog svetskog rata gubile su centralnu poziciju u procesima društvenih integracija, a civilne žrtve postajale

osnov na kome je najsnažnije izgrađivana zajednica „neupitnog verovanja“.

Preobražavanja sećanja na Drugi svetski rat mogu se pratiti kroz analizu njegovog označavanja u javnom prostoru. U tom smislu, u topografiji sećanja na Drugi svetski rat važno su mesto zauzimala imenovanja ulica i javnih prostora, društvenih institucija (škola, vrtića, radnih kolektiva, preduzeća, udruženja građana, profesionalnih udruženja itd.), kao i organizacija grobalja, spomen parkova, javnih spomenika. U prvim godinama posle oslobođenja, u spomen-praksi uočljiv je nastavak tradicija obeležavanja palih u Prvom svetskom ratu – iskazan kroz uređenje vojničkih grobalja i podizanje spomenika u okviru grobljanskih površina.

Međutim, afirmacija sećanja i prikazivanje Drugog svetskog rata bili su složeni i dispartatni, isprepleteni sa pitanjem aktuelnosti savremenog srpskog nacionalnog identiteta, sa utvrđivanjem njegovih sadržaja i opcrtavanjem njegovih granica. U tom smislu čini se paradigmatičan Spomenik jevrejskim žrtvama fašizma, podignut unutar zidina jevrejskog groblja 1952. godine. Delo Bogdana Bogdanovića u krajnje formalnoj analizi moguće je tumačiti kao nastavak tradicije podizanja vojničkih spomenika unutar grobljanskih celina. Podignut na Sefardskom jevrejskom groblju, izolovan i sasvim skriven od pogleda, Spomenik jevrejskim žrtvama fašizma rečito svedoči o ambivalentnoj strukturi sećanja na Drugi svetski rat. Za razliku od Groblja oslobodilaca Beograda, svečano otvorenog dve godine kasnije u okviru iste urbane celine, ispred čijih pristupnih portala stoji otvoren prostor za javne ceremonije, Spomenik jevrejskim žrtvama obraćao se samo očima onih koji su posećivali Jevrejsko groblje. Stoga je ovo ostvarenje moguće tumačiti i kao ozbiljan simptom stanja istorijske kulture koja se, kao i svaki proces uobličavanja društvene memorije, neprestano ostvarivala kroz sistematsku organizaciju „isključivanja, prigušivanja i potiskivanja sećanja“ (Piter Berk).

Spomenik Bogdana Bogdanovića, iako je u istočnoj Evropi predstavljao presedan u obeležavanju jevrejskih žrtava toga vremena (s obzirom da su u Sovjetskom Savezu, na primer, sva spontano podignuta privatna jevrejska obeležja sistematski uklanjana), pitanje holokausta je zadržalo na marginama javnog prostora. Na taj način, skriveni spomenik postao je nova paradigma vremena i društva u kome je potencirana univerzalnost žrtve i potiskivano izjednačavanje komunizma i jevrejstva karakteristično za period pre Drugog svetskog rata.

Indikativno je da se podizanje spomenika jevrejskim žrtvama fašizma dešavalo doslovno istovremeno sa brisanjem stvarnih tragova života nekadašnjih 11.000 stanovnika prestonice. Rušenje monumentalne sefardske sinagoge 1950. godine, čija je fizička struktura odolela vatri nemačkih fašista u vreme kada je teritorija Srbije već bila proglašena kao „judenfrei“, i podizanje Galerije fresaka na njenom mestu dovoljno je i upečatljivo i dramatično svedočanstvo o vremenu, ali i mehanici sećanja koja prevazilazi pitanja odnosa

prema Drugom svetskom ratu u socijalističkoj Jugoslaviji. Štaviše, činjenica da su delovi porušenih jevrejskih kuća sa Dorćola, kao i fragmenti nadgrobnih ploča sa Starog jevrejskog groblja na Paliluli i doslovno ugrađeni u Spomenik jevrejskim žrtvama fašizma tumačena kao originalni umetnički zahvat, danas može biti pročitana i kao paradigma totalizujućeg koncepta društvenog i kulturnog identiteta.

U javnom prostoru jevrejske žrtve Beograda i Srbije su tokom čitavog postojanja Jugoslavije pominjane u zvaničnim prigodnim formulacijama kao žrtve fašističkog terora uz pripadnike komunističkog pokreta i rodoljube. U tom smislu, jedan od tri beogradska koncentraciona logora postao je centralni simbol novog društvenog i ideološkog jedinstva. Banjički logor i stratište Jajinci – mesto masovnih egzekucija kao njegov sastvani deo – sublimirali su oficijelnu sliku Drugog svetskog rata. Štaviše, na topografiji terora Beograda, Jajinci su prerasli u centralni spomen park – jedno od laičkih svetilišta socijalističke Jugoslavije. Označeni su kao mesto stradanja „rodoljuba“, pri čemu se permanentno gubila iz vida činjenica da su u Jajincima, iako ne najbrojnije, svakako najsistematskije ubijane žrtve bili Jevreji dovoženi iz logora Topovske šupe i Staro sajmište. Pri tome, jedan od prvih logora u Beogradu potpuno je nestao sa mape Beograda i iz kolektivnog pamćenja, ako je ikada i bio njegov deo. Topovske šupe su, naime, bile logor za Jevreje i Rome iz Beograda i Banata, koji su kao taoci streljani u akcijama odmazde tokom leta 1941. Neverovatnom brzinom napunjen i još većom brzinom ispražnjen, a sećanje na njega obnovljeno tek 2005. godine, skromnom manifestacijom postavljanja spomen-ploče, koja je danas gotovo u potpunosti oštećena i lišena svih jevrejskih atributa.

Nasuprot Topovskim šupama stoji indikativan i dubiozan primer Starog sajmišta. Pretvoreno u logor u jesen 1941. godine kao *Judenlager Semlin*, beogradsko Sajmište bilo je jedini koncentracioni logor sa „rasnim imenom“ – mesto oko koga se, u svim posleratnim interpretacijama i označavanjima sećanja na Drugi svetski rat u Srbiji učvrstio zid ćutanja i potiskivanja, na sličan način na koji je visoki zid zatvorio poglede na Spomenik jevrejskim žrtvama na Sefardskom groblju. Iako smešten gotovo u samom centru grada, prostor Starog sajmišta ostao je *prazan prostor* i mesto „očišćeno“ od traumatičnih svedočanstva rata. Upravo ta praznina simptomatičan je pokazatelj koji dopušta da se topografija sećanja na Drugi svetski rat u Beogradu i Srbiji percipira kao svojevrsna obaveza zaboravljanja i praksa selektivnog uklanjanja tragova *prošlosti* u procesu konstrukcije nacionalne *prisutnosti*.

Tabula rasa Starog sajmišta postaje značajan pokazatelj društva kojim se izvodi totalizacija nacionalnog identiteta. Tako se reprezentacioni diskursi označavanja Drugog svetskog rata – od sovjetskih boraca do diskursa nacionalizacije antifašizma – mogu čitati kao delatna politika identiteta u okviru srpskog društva. Razume se, ta politika zapravo uopšte ne mora doticati (gotovo uvek prisutan i krajnje kontraverzan) problem antisemitizma u Srbiji. Dubiozna

je mehanika i ekonomija procesa društvene identifikacije u Srbiji u kojima je sećanje na Drugi svetski rat i njegova instrumentalizacija predstavljala – i dalje predstavlja – jedan od primarnih sadržaja.

Proučavati na koje načine – kako to ističe Homi Baba – nacionalne kulture prikazuju sebe preko svojih projekcija „drugosti“ i njihovih zataškavanja, znači suočiti se sa time kako se osvajanje sopstvene istorije neprestano vrši putem prikazivanja istorija „drugih“. U tom smislu pozicija Jevreja kao marginalne zajednice – onih koji istovremeno pripadaju nacionalnom korpusu i koji su od njega odvojeni brojnim linijama podela, veoma je ilustrativna. Ne samo da su – kako to sugeriše prostorno i konceptualno izdvajanje jevrejskih žrtava fašizma od nacionalnog „korpusa“ u spomeničkom diskursu – prava na memoriju „drugih“ supstituisana generalnim paradigrama sećanja na Drugi svetski rat, već su ona i sistematski marginalizovana. Nestanak Topovskih šupa sa mape Beograda, simptomatična *praznina* oko prostora Starog sajmišta, kao i vizuelno i prostorno *izdvajanje* Spomenika jevrejskim žrtvama, mogu se čitati kao traumatična granica u topografiji sećanja na Drugi svetski rat i simptom hegemonog koncepta identiteta. Minorizacija margine neprestano opstaje kao generativni mehanizam ne samo u konstruisanju slike prošlosti, već i aktuelizaciji savremenog identiteta u okviru srbijanskog društva.

Nekadašnji *Judenlager Semlin* predstavlja upravo to iskustvo graničnosti – ne kao sadržaj ideologije ili politike označavanja, već sâmo to mesto, kao javna sfera, postao je topos uspostavljanja granice između podobnih i nepodobnih istorija. A upravo to granično mesto može postaviti pitanje šta znače narativi središnjeg sistema vrednosti koji centriraju sećanje na Drugi svetski rat u Srbiji. Granično iskustvo Starog sajmišta i činjenica o jezivim stradanjima „nepodobnih“, problematizuje ne samo odnos srbijanskog društva prema Drugom svetskom ratu, već pre svega odnos prema granicama i sadržaju sopstvenog identiteta. Iskustvo graničnosti Starog sajmišta gotovo da razotkriva „groznu krajnost srpskog nacionalizma (kao) ‘etnički pročišćenog’ nacionalnog identiteta“ (koja se) može ostvariti samo smrću, bukvalnom ili figurativnom, složenih tkanja istorije“ (H. Baba). Zapravo je kulturna razlika, razlika između centriranog i priznatog, i lateralnog i marginalnog identiteta u samoj srži mehanizma istorijskog pamćenja.

Stoga smo Staro sajmište postavili u srž našeg posmatranja politike identiteta spram prikazivanja istorije Drugog svetskog rata. Istorija konstrukcije sećanja na Drugi svetski rat, i to na mestu označenom paradigmatičnim tragom kulture rata – koncentracionim logorom, rečito svedoči da se proces nacionalne identifikacije odvija kroz konstantno proizvođenje slika identiteta. Sama istorija Starog sajmišta i njegova nevidljivost u topografiji sećanja na Drugi svetski rat govori o tome kao o složenom procesu koji podrazumeva ne samo svesno potiskivanje istorije „drugog“, već i njenu sistematsku supstituciju i „normalizaciju“.

(nastavak u sledećem broju)